

NAVOIY ME'ROJNOMALARIDA JABROIL ALAYHISSALOM OBRAZINING BADIY TALQINI

Hamza Allambergenov – Nukus DPI O'zbek adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Dilshod Shamsiyev – Nukus DPI o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

Turkiy adabiyot taraqqiyotida Mir Alisher Navoiy dahosining o'rni beqiyos. Donishmand adib yaratgan turfa mavzulardagi asarlar va obrazlar galereyasi kishi tafakkurini hayratga solmay qolmaydi. Unda oshiq ham, ma'shuq ham, dehqon-u kosib ham, shoh-u gado ham o'zining betakror badiiy portreti, qirralari bilan namoyon bo'ladi. O'zigacha bo'lgan davrda yaratilgan deyarli barcha diniy-ma'rifiy mavzulardagi manbalar bilan tanishgan shoir asarlarida biz payg'ambarlar, avliyolar, shayton-u farishtalarning o'ziga xos obrazlari bilan tanishishimiz mumkin. Ana shunday ijodiy yaratqilardan biri Navoiy me'rojnoma asosiy obrazlardan biri sifatida ko'rinadigan elchi timsoli hisoblanadi. Allohning o'zining suyumli bandasi – Muhammad (s.a.v.) oldilariga elchi qiyofasida yuborilgan bu farishta Jabroil alayhissalomdir. „Jabroil – islomdagi to'rt bosh farishtalardan biridir. Diniy aqidaga ko'ra, Alloh irodasini payg'ambarlarga yetkazib, vahiy keltiruvchi (xabar beruvchi), samoviy ofatlarni yer yuzida ijro qiluvchi farishta; barcha payg'ambarlarga xudo tarafidan keladigan vahiy farishtalar ulug'i Jabroil (as) orqali keladi. Jabroil Allohning irodasi bilan Muhammad (sav)ga Qur'on oyatlarini yetkazib bergan. Qur'oni karimda Jabroil „muqaddas ruh“, „olijanob elchi“ nomi bilan tilga olinadi¹³⁷.

„Hayrat-ul abror“ dostonining me'rojnoma bobi voqealari – kechaning ta'rifi davomida payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) oldilariga Alloh yuborgan elchi tashrif buyuradi. Navoiy ushbu obrazni „yüksakka sayr etuvchi“ hamda „Allohning pok xabarchisi“ deya ta'riflaydi:

Kim yetib ul soyiri ulviy maqom,

Ilgida bir toyiri ulviy xirom.

Tasvirlanishicha, yüksakka sayr etuvchi yetib, qo'lida yuqoriga uchuvchi otning jilovini ushlab turardi. Bu xabarchi – Jabroil (a.s) va uning qo'lidagi uchqur ot – Buroq otidir.

Oosidi qudsiychu salom aylabon,

Haq soridin arzi payom aylabon.

Allohning pok xabarchisi salom qilib, Haq tomonidan arzini bayon etadi: „Ey shavqli sirlarning xazinasi, Alloh seni ko'rishga o'z shavq-u istagini bildirmoqda. Chunki payg'ambar jonon xabarini topgan ekan, uning jonon xabarini topgani yangidan jon topganidir“¹³⁸. Shundan so'ng uning Muhammad (s.a.v.)ni otga mindirib, o'zi kelgan tomonga qaytarib olib ketgani tasvirlanadi. Pok xabarchi va Muhammad (s.a.v) osmoni-falakda Oy, Atorud, Zuhra, Quyosh, Bahrom (Mirrix), Mushtariy, Zuhal sayyoralari; Hamal, Sarv, Javzo, Saraton, Sunbula, Aqrab, Qavs, Jady, Dalv, Hut burjlarini bosib o'tadilar. Osmonning Arsh qismiga ko'tarilib,

¹³⁷ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000.

¹³⁸ Алишер Навоий. Хайрат ул-аброр (насрий баёни). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021.

Rafrafga mingach, Jabroil va payg‘ambar ajraladilar. Payg‘ambar Lomakon (yo‘qlik) olamida olti jihatdan: Sharq, G‘arb, Shimol, Janub hamda quyi va yuqoridan xalos bo‘ladi. To‘rt gavhar: tuproq, suv, olov va havo unsurlari uni tark etadilar. Shu tariqa Muhammad Alloh diydoriga muyassar bo‘ladi. Barcha murod-maqсадlariga erishib, safarni o‘z yakuniga yetkazadi.

Jabroil alayhissalom obrazi „Farhod va Shirin“ dostonida „Sirli xabar tashuvchi“ sifatida gavdalanadi:

Ki, yetti ul baridi homili roz,

Qo‘linda bir Buroqi barqarvoz.

Dostonda tasvirlanishicha, qorong‘u tushgach, sirli xabar tashuvchi – Jabroil alayhissalom yetib keldi. Uning qo‘lida yashinday uchadigan Buroq bor edi. Elchi bor niyatini, Haqning o‘tinchini ayon qildi: „Barcha odamlardan pinhona, oshig‘im mening visolimdan bahramand bo‘lsin“. Payg‘ambar (s.a.v.) bu so‘zni eshitib darhol Buroq otiga sakrab mindi. Buroq bir hamlada tuproq, shamol, o‘t-u suvdan o‘tib ketadi. Barcha sayyoralar-u burjlardan o‘tib, Uchqur Buroq lomakon maydonida yetganida ma’nolar xazinasi – Muhammad (s.a.v.) otdan tushadi. Unga saf-saf maloyiklar ta’zim qiladilar. U to‘rt unsur ham, olti tomon ham, hatto beshta his va ikki jihatdan ham xoli bo‘ladi. Zotan, Unga Haq vasli nasib etgan edi.

Biz „Layli va Majnun“ dostonida Jabroil (a.s.)ni xabar eltuvchi nurli bir elchi hamda osmonkezar sifatida ko‘ramiz:

Kim yetti baridi nur baxshi,

Hamroh anga mahz nur raxshi.

...

Chun yetti ravandai samoi,

Ul mehri samog‘a bo‘ldi roviy.

Osmonida porlagan har bir yulduziga quyosh rashk bilan qaraydigan tun boshlangach, daf‘atan xabar eltuvchi nurli bir elchi yetib keladi. Uning yonida faqat nurdan iborat bir tulpor – Buroq oti bor edi. Dostonda elchi uchun borliq va yo‘qlik orasi bir odimlik yo‘l sifatida ko‘rsatiladi. Uning yonidagi tulpor ham o‘zi singari yelqadam edi. Ularning nigohi qayerga tushsa, bir sakrashda o‘sha yerda paydo bo‘lar edilar.

Samoviy sarbon – Jabroil alayhissalom Muhammad (s.a.v.) huzuriga kirgach, osmon quyoshiday payg‘ambarga shunday deydi: „Parvardigori olam sen bilan uchrashuvni orzu qilmoqda. Sen ham uning visolidan bahramand bo‘lgin. Bu tulpor otashin yashin kabidir. Aksincha, yashin kabi shitob parvoz qiladigan Buroqdir. U boshdan-oyoq nurdan yaralgan... Bu tulpor sen uchun juda ham mos. Vaqt g‘animat, tezroq otga minib yo‘lga tushgin“¹³⁹. Bu so‘zlarni olamda yagona zot eshitgach, boshi osmonga yetib, tulporga chaqqonlik bilan minadi hamda hamrohi Jabroil alayhissalom bilan yo‘lga tushadi. Tulporga minib, osmon sari parvoz qiladi.

„Sab‘ai sayyor“ dostonidagi me’rojnoma Jabroil alayhissalom obrazi Allohning „jahonni kezuvchi elchi“si, „xabarchi“si tarzida ta’riflanadi:

Kim, yetib qosidi jahonpaymo,

Ilgida raxshi osmonpaymo.

¹³⁹ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун (насрий баён). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021.

Navoiyning boshqa dostonlari me'rojnoma bo'lganidek, elchi ushbu dostonda ham Muhammad (s.a.v.)ga Haqning salomini yetkazadi. Oshiqning mahbubi visoliga erishmoq niyatida ekanligini xabar qiladi va uni kelgan yo'lga qarab otlantiradi.

“Saddi Iskandariy” dostonining me'rojnoma bobi o'zining hajmi va ijodkorning mazkur mavzu doirasidagi badiiy tafakkur qudratini, navoiyona qarashlarini yanada aniqroq va obrazli tarzda yetkaza olishi bilan ajralib turadi. Dostonda Jabroil alayhissalom obraziga ham boshqa me'rojnomalarga qaraganda ko'proq sifatlar beriladi. Uning falak sayridan zo'r huzur qilishi, shu boisdan ham ming yillik sayr unga bir qadamchalik yo'l bosish bilan barobar ekanligi, xayoli – tafakkuri qaysi tomonga borishni maqsad qilsa, otining qadami ham shu tomonga qarab qo'yilishi bayon qilinadi. Shuningdek, biz ushbu dostonda Jabroil alayhissalomning „qushdek yengil va chaqqon pok tiynatli sayr qiluvchi“, „Tangri huzuridan chiqqan yaxshi xabarlar darakchisi“, „qosid“ (Jabroil farishta), „osmon xabarchisi“, „yashin tezligida uchuvhi qush“, hamda „Jabraili amin“ ya'ni ishonchli farishta singari turfa sifatlar bilan ta'riflanganini ham kuzatamiz:

Demay barqkim, toyiri barqsayr,

Qo'lida bir ul navkim barqtayr

* * *

Kelib hosilan Jabraili amin,

Yetib turfa tovusi xuldi barin.

Bundan tashqari, me'rojnoma bobida Muhammad (s.a.v) Jabroil alayhissalomning do'sti sifatida tasvirlanadi: „Osmoni-falak dargohlarini birma-bir bosib o'tib, chang-u to'zonga botgan holda do'stining oldiga yetib keldi va tangrining salomini unga topshirdi“¹⁴⁰. Voqealar rivoji davomida elchi payg'ambarimizga ayriliq masofasini bosib o'tib, tezdin haq visoliga yetishish lozimligi bayon etadi. „Ildamqadam sayyoh“ deya ta'riflangan payg'ambarimiz ko'kni kezmoq uchun yo'lga otlanar ekan, xabarni olib kelgan qosid – Jabroil farishta uning tulporini yechib, sayohat anjomlarini tayyorlaydi. Muhammad Baytulharamga, ya'ni Makka shahridagi tabarruk ziyoratgoh – Ka'baga yetib borgach, oti bilan birgalikda osmon-u falakka ko'tariladi. Barcha sayyoralar-u burjlardan o'tib, Arshi a'zamga yetib kelgach, u otini osmon xabarchisiga – Jabroil alayhissalomga topshiradi hamda vaznsizlik holatida safarini davom ettiradi. Ta'kidlash kerakki, payg'ambarimizning Arshi a'zamda otini Jabroilga topshirishi hodisasi boshqa dostonlarda mavjud emas.

„Lisonut-tayr“ dostonida me'roj kechasi ta'rifi Tangri taoloning martabasi falakka yetadigan shoh – Muhammadning ko'kka chiqishini xohlagani, bu paytda payg'ambarimizning bu dunyo tashvishlaridan xoli holda o'z hujrasida yaxshi kayfiyatda o'tirgani hamda ruhlar aminining kelib Alloh xabarini yetkazgani tasviri bilan boshlanadi: „Farishtaning bir qo'lida yashinday tez uchadigan buroq bo'lib, bu ulov bilan yashin ham bahslasha olmasdi“¹⁴¹.

Doston me'rojnomasida Jabroil (a.s.) Navoiyning boshqa dostonlaridan farqli ravishda „ruhlar amini“, „farishta“ sifatleri bilan tasvirlanadi:

¹⁴⁰ Алишер Навоий. Садди Искандарий (насрий баён). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021.

¹⁴¹ Алишер Навоий. Лисон ут-тайр (насрий баён). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021.

Kim yetishti olig‘a ruhul amin,
Arz etib payg‘omi rabbil olamin.

Voqealar davomida Jabroil alayhissalomning Muhammadga o‘ziga xos murojaatini ko‘rishimiz mumkin. Allohning elchisi unga „Allohga joning bilan yaqin zot“ tarzida murojaat qiladi. Uning suyuqli bo‘lgani uchun ham Allohga vujudi bilan ham yaqinlashishi mumkinligini, Buroq otini keltirgani, suvori bo‘lib, yo‘lga chiqishi mumkinligini bildiradi. Safar davomida Lomakon maydoniga yetgach, xabarchi bilan ulovi sayrdan to‘xtaydilar. Navoiy Jabroil hamda Buroq otning mana shu manzilda Muhammaddan ajralishini „go‘yo qushdan ikki par tushib qolganday“ tarzida tasvirlaydi.

Umuman, Navoiy me‘rojnomaalarida Jabroil alayhissalom obraziga yuklatilgan asosiy badiiy vazifa payg‘ambarimizga Tangri taoloning xabarini yetkazish va uni Haq huzuriga olib borishdan iborat. Barcha me‘rojnomaalarda Jabroil alayhissalom Buroq ot bilan birgalikda Arshi a‘zamda Muhammaddan ajraladilar. Ya‘nikim, narigi tomoni – yetmish ming qavat parda bilan to‘silgan Allohga huzuriga borish uchun faqat Muhammadgagina ruxsat bor, xolos. Hatto Jabroil alayhissalom ham u tomonga bora olmaydi.

Barcha me‘rojnomaalarda Jabroil alayhissalom hamda Muhammad (s.a.v.) o‘rtalarida suhbat bo‘lib o‘tadi. Bu suhbat tasviri asosan Alloh xabarchisining Muhammadga murojaatidan hamda uning yo‘lga otlanishi tasviridan iborat.

Navoiy me‘rojnomaalarida Jabroil alayhissalom obrazi „Yuksakka sayr etuvchi“, „Allohning pok xabarchisi“, „elchi“, „Qushdek yengil va chaqqon pok tiynatli sayr qiluvchi“, „Tangri huzuridan chiqqan yaxshi xabarlar darakchisi“, qosid (Jabroil farishta), „osmon xabarchisi“, „ruhlar amini“, „farishta“ singari turfa sifatlar bilan tariflanganini kuzatishimiz mumkin. Buni quyidagi jadvalda yana ham aniqroq kuzatish mumkin:

<i>T/r</i>	<i>Navoiy dostonlari</i>	<i>Me‘rojnoma boblarida Jabroil alayhissalom ta’riflari</i>
1.	“Hayrat ul-abror”	Yuksakka sayr etuvchi, Allohning pok xabarchisi
2.	“Farhod va Shirin”	Sirli xabar tashuvchi
3.	“Layli va Majnun”	Xabar eltuvchi nurli bir elchi hamda osmonkezar
4.	“Sab’ai sayyor”	Allohning jahonni kezuvchi elchisi, xabarchisi
5.	“Saddi Iskandariy”	Qushdek yengil va chaqqon pok tiynatli sayr qiluvchi, Tangri huzuridan chiqqan yaxshi xabarlar darakchisi, qosid, osmon xabarchisi, Jabraili amin, ya’ni ishonchli farishta
6.	“Lison ut-tayr”	Ruhlar amini, farishta

Xullas, Jabroil alayhissalom obrazi – yer va osmonni, u va bu dunyoni bog‘lovchi ko‘prik hamda Muhammad (s.a.v.)ning Alloh huzuriga yetishi barobarida o‘z ummatlarining gunohlarini so‘rash uchun buyuk vositachi vazifasini bajaradi.